

ERIK ANNERS:

Ägardemokratin — ideal och verklighet

I sista häftet av Svensk Tidskrift förra året behandlade professor Erik Anners den rättshistoriska bakgrunden till ägardemokratin. Här fortsätter han sin undersökning. Han visar att idealet, nämligen att det individuella ägandet utsträcks till så många som möjligt i samhället, stöter på många svårigheter i verkligheten. Han exemplifierar med fastighetsägandet i dag. Det är så genomsyrat av socialistiskt bostadsförvaltande att det på lång sikt blir en fara för den politiska demokratin. Men han visar också på vägar som kan leda till att man kommer över svårigheterna.

I mer än 100 år har ordet socialism fyllt två skilda funktioner. Å ena sidan har det betecknat en främst av Karl Marx skapad syntes mellan materialisk-evolutionistisk historieuppfattning, statlig äganderätt till produktionsmedlen och egalitär frälsningslära. Syntesen har blivit doktrin, och av doktrinen har blivit en politisk pseudoreligion. För de troende har denna religion kommit att ersätta all annan religiös och politisk spekulation. Sanningen finns inom doktrinen och kan endast finnas inom den och genom dess rätta tolkning. Eftersom Marx och hans uttolkare givit riktiga praktiska anvisningar om hur läran skall omsättas i verkligheten, har de troende på en gång ideologi och handlingspolitik klara. Det är bara att läsa rätt innantill. Att man därvid utläser högst olika ting ur de heliga skrifterna framgår bl a av skillnaden mellan Sovjetunionens iskalla byzantinska statskapitalism och Mao-Kinas omformning av marxismen i överensstämmelse med urgammal kinesisk bondetradition. Båda staterna anser sig ha rätt att beteckna sig som socialistiska. (En ur graven uppstigen Marx skulle förmodligen bli lika djupt chockerad inför båda samhällstyperna.)

Å andra sidan har vi användningen av ordet socialism inom europeisk socialdemokrati som vag samlingsterm för alla handa önskvärda reformer i demokratisk riktning. De är ofta motstridiga; så åtråvärda ting som ökad frihet och ökad jämlikhet låter sig inte lätteligen förenas samtidigt. Ökad likformighet i jämlikhetens namn leder sålunda oundvikligen till mins-

kad frihet. Det avgörande och gemensamma i alla dessa olika reformkrav är emellertid att de skall förverkligas med samhällets organ som redskap, dvs genom det offentliga byråkrati. Omvandling av samhället i socialistisk riktning betyder alltså – i den mening ordet socialism användes av socialdemokrater – reformer genom en byråkrati, som förutsättes vara eller bli anhängare av tanken att de stora framstegen i samhället skall ske och endast kan ske genom den.

I förlängningen av en sådan till synes föga idépolitiskt orienterad politik hotar emellertid samma typ av stat som Sovjetunionen. Där har statsbyråkratiseringen urholkat kommunismen och därmed de frihets- och jämlikhetsideal, som Marx inrymde i sitt något luftigt tänkta Utopia. I Sverige, liksom i andra europeiska länder, skulle permanent socialdemokratiskt herravälde leda till ett samhälle av samma frihetsfientliga karaktär som det sovjetryska, inte därför att socialdemokraterna vill det utan därför att deras byråkratiseringspolitik i längden får likartade konsekvenser med statskapitalismen i Sovjetunionen.

Vad är ägardemokratien?

Det har synts nödvändigt att göra dessa begreppsbestämningar som utgångspunkt för ett försök att förklara vad ideologin om ägardemokratien är och vad den inte är.

Den är sålunda inte och kan inte bli en samhällsfilosofi, av samma typ som marxismen. Alltså kan man inte ur den härleda

något slags doktrin. Den bygger på en mycket enkel värdering och på ur denna värdering härledda slutsatser: samhällets framsteg bör i princip ske genom individen och därför individen ges så stora möjligheter att själv forma både sitt eget liv och samhällets utveckling, som är förenligt med grundläggande humanistiska krav på ett samhälle med likvärdiga medborgare. De offentliga organen bör därför tjäna som medel att frigöra individens personlighet, öka hans personliga resurser och vidga hans möjligheter att konkret påverka sin omgivning. Detta leder i sin tur till tanken att det personliga ägandet måste gå före det allmännas förfogandemöjligheter och byråkratins makt liksom att detta personliga ägande måste spridas så jämnt bland medborgarna, som överhuvudtaget är förenligt med samhällets praktiska möjligheter att fungera effektivt.

Förklaringen till att den enskilda äganderätten på detta sätt sätts i centrum för politiken är helt enkelt att äganderätten uppfattas som den mest effektiva juridiska garantin för individens livsrum. Äganderätten kan sägas vara den hittills mest överlägsna principen för samhällets konstruktion när det gäller att skapa frihet, likvärdighet och broderskap människor emellan, om denna princip utsträcks till alla. Detta insåg och proklamerade man redan på den franska revolutionens tid. Misstaget – det i senare västerländsk historia förödande misstaget – var att man inte försökte skapa de nya juridiska konstruktioner, som var nödvändiga för att äganderätten till produktionsmedlen

skulle kunna utsträckas till folkets stora massa. Därför fick man den nuvarande koncentrationen av äganderätten till ett litet överklasskikt. Detta blev en oundviklig konsekvens av industrialisering genom en kapitalistisk marknadshushållning. Marxismens lösning av detta oerhörda sociala problem genom statlig äganderätt till produktionsmedlen var emellertid en fiktiv lösning. Det blev inte »folket som fick äganderätten», det blev inte så att »arbetarna förenades med sina verktyg». Tvärtom har vi samma koncentration av den faktiska ekonomiska makten i socialistiska som i kapitalistiska länder. Skillnaden är närmare besett väsentligen juridisk. I socialistiska länder innehas den ekonomiska (och politiska) makten av ett överskikt av yrkespolitiska byråkrater i kraft av en förvaltningsrättslig juridisk ordning. I kapitalistiska ekonomier innehas den ekonomiska (men ej den politiska) makten av privata kapitalkoncentrationer i kraft av en civilrättslig juridisk ordning.

Ideologin om ägardemokrati innebär ett försök att finna en väg, som är ett alternativ till båda dessa system. För anhängare till den är plutokrati och socialistisk byråkrati lika onda ting – därför att intetdera av systemen utgör en fruktbar jordmån för demokratins, det individuella och folkliga medinflytandets, fördjupning.

Var finns reformförslagen?

Inför dessa konstateranden ligger den frågan nära till hands: varför har inte ägardemokratins grundtankar för länge sedan

utvecklats i konkreta och detaljerade praktiska reformförslag. Det är ändå tjugo år sedan den konception av ägardemokratins, som här utvecklats, framfördes i England. Veterligen har också åtskilliga konservativa och liberala partier i Europa ägnat en myckenhet av bekymrade programmatiska funderingar över frågorna kring ägardemokratins förverkligande. I få länder – om något – har man nått längre än Moderata samlingspartiet i Sverige med dess förslag till ökade möjligheter till ägandesparande och till meddelägarskap i företagen. Men inte ens dylika förslag kan ge den klarhet och åskådlighet kring framtidsbilden av ett ägardemokratins samhälle, som måste finnas om ideologin skall få gehör och inte minst om man vill att ungdomen skall entusiasmeras av den.

Förklaringen till denna bristande klarhet och åskådighet är enkel nog. Den inställer sig osökt vid varje försök att tänka igenom ideologins praktiska konsekvenser. Den bygger, som sagt, inte på en samhällsfilosofi ur vilken man kan deducera fram ett system av principiellt vägledande riktlinjer, vilka i sin tur låter sig omsättas i handlingspolitiska förslag. Den ägardemokratiska ideologin närmar sig otalet samhällsproblem utifrån en enda som överlägsen betraktad princip: det individuella ägandets utsträckande till så många som möjligt i samhället. I varje tänkbar situation kommer den då i konflikt med bestående förhållanden – antingen kapitalistiska eller socialistiska – utan att ideologin utvecklat en egen doktrin, med vars hjälp problemen kan knäckas. Det finns

inte heller teoretiskt genomtänkta juridiska konstruktioner av det avancerade slag, som är nödvändiga för på djupet gående reformer i ägardemokratins riktning, än mindre praktiskt utprövade sådana. Socialdemokraterna har det mycket lättare; de kan lova att med hjälp av utökad offentlig byråkrati med större tillgång till samhälleliga resurser – d v s ökad makt över medborgarna och mera av deras pengar – lösa alla uppkommande problem.

Ägardemokratins anhängare måste hela tiden tänka i kategorin: vad kan det allmännas organ göra för att öka individens inflytande? Det är att gå flera steg längre och leder snart in i en snårskog av ytterst komplicerade praktiska problem, där särskilt behovet av juridiskt nytänkande och rättsliga nykonstruktioner snabbt gör sig påmint.

Summan av denna text blir att problematiken är så svåröverskådlig och invecklad att den förutsätter lång tids samarbete mellan ett stort antal specialister från så skilda fält som t ex national- och företagsekonomi, företagsadministration, sociologi och företrädare för ett antal juridiska områden: associationsrätt, arbetsrätt och fastighetsrätt. Specialisternas konstruktioner måste sedan blötas och stötas i bred kontakt med det praktiska livets män. Därmed är bara att konstatera, att ett fullt utvecklat program för ägardemokrati blir det inte i Sverige förrän en borgerlig regering sätter mycket stora utredningsresurser bakom idén. Kanske kommer andra länder före, men vi lär inte

komma ifrån uppgiften att själva överföra deras konstruktioner och erfarenheter till våra förhållanden. Redan det kommer att kräva mycken forskning och tillgång till en vetenskaplig kontaktyta, som kan lösa sådana uppgifter.

Problematikens storleksordning

Ett ytterligare konstaterande: problematiken är av den storleksordningen att ingen skall vänta sig snabba resultat av en reformpolitik i ägardemokratins riktning. Det är fråga om så djupt ingripande och så känsliga omkonstruktioner av det bestående samhällets socialekonomiska basinstitutioner, att resultaten av reformarbetet kommer att bli av mera avgörande storleksordning först efter en lång tids målmedvetna ansträngningar. Ett sådant konstaterande betyder inte att ägardemokratins anhängare skall avstå från att debatera fram riktlinjer för sitt reformarbete. Tvärtom, någonstans måste man ju börja. Men de får inte lova för mycket, framförallt inte att efter några års skrivbordsspekulerande leverera ett Utopia i form av ett antal reformlagar. Det till hälften socialistiska och till hälften kapitalistiska blandekonomiska system, som vi för närvarande lever i, har nämligen så djupa rötter i hela samhällslivets sociala och ekonomiska struktur, att det endast låter sig ändras genom tålmodigt experimenterande och reformerande underifrån.

Det kan ha en hälsosam effekt att erinra sig svårigheten att genomföra genomgripande socialekonomiska reformer i äldre tid. Att styrningsinstrumenten i form

av lagstiftnings- och förvaltningsapparat var primitivare förr och att reformer därför gick långsammare kan i de verkligt stora sammanhangen i viss mån uppvägas av att vårt nutida samhällsliv är så ofantligt mycket mera komplicerat. Varje större reform kräver ett nästan oöverskådligt antal noga kalkylerade detaljusteringar.

Den närmaste motsvarigheten ifråga om storleksordning och ekonomisk betydelse – i vart fall i tiden – till en reform av vårt nuvarande äganderättssystem i ägardemokratins riktning är förmodligen de skiften, varigenom det från medeltiden härstammande byalagsjordbruket omvandlades till vår tids på den enskilda gården som enhet byggda jordbruk. Denna skiftesverksamhet påbörjades vid mitten av 1700-talet. Men reformen var inte någorlunda genomförd i praktiken förrän vid mitten av 1800-talet. Så långsamt behöver det inte gå med ägardemokratins. Men den historiska parallellen är illustrativ. Så stora och svåra som ägardemokratins reformproblem är, måste det vara ytterligt viktigt för var och en som vill på allvar diskutera ett alternativ till ett samhälle präglad av ständig konfrontation mellan kapitalism och socialism, mellan plutokrati och byråkrati att sätta sig in i vad det verkligen är fråga om.

Det trängande behovet av debatt i frågorna kring ägardemokratins är anledning till att jag över huvud taget vågar mig på den vanskliga uppgiften att diskutera så komplexa och så svåra sammanhang. Varje debattör, som tror sig ha något att säga i saken, gör klokt i att reflektera över

den egna kompetensen eller rättare, den egna uppenbara inkompetensen att överskåda en så djupgående samhällsproblematik, som den ägardemokratins representerar. Ännu på 1700- och 1800-talen var det möjligt för en enskild människa att någorlunda överskåda och förstå förhållandena och krafterna i samhällslivet. I elektrontechnikens tidevarv är detta en ren omöjlighet. Det individuella samhällsfilosofierandet måste ersättas av det tvärvetenskapligt underbyggda grupparbetet. Vad som sägs i det följande är alltså att uppfatta som uppslag till debatt inom ramen för ett sådant grupparbete, där var och en får hjälpa till utifrån sin infallsvinkel.

De objekt för ägande, som är av intresse för ägardemokratins, är naturligen produktionsmedlen, enkannerligen den fasta egendomen i och för sig, och den industriella produktionsapparaten. Det är alltså fråga om hur äganderätten till de funktionellt bestämda enheterna av fast egendoms eller industriföretagets karaktär skall vara utformad för att man skall kunna få ett vitt utbrett individuellt ägande, som också är praktiskt funktionsdugligt.

Fastighetsägandet

För att börja med äganderätten till fast egendom är det en inte ovanlig föreställning, att ägardemokratins ideal relativt lätt låter sig förverkligas på detta område. Teoretiskt, ja, praktiskt-politiskt: nej! Det är lätt att formulera principen att det allmänna icke skall permanent äga annan fast egendom – således icke heller mark

– än de offentliga förvaltningsbyggnaderna och anstalterna. Att det allmänna i samband med regionplanering och markexploatering inköper (eller exproprierar) mark, som försäljes när den bebyggts, strider inte mot denna princip. Det är också en överkomlig uppgift att genom lagreformer öka rättssäkerheten i expropriationslagstiftningen och att (som t ex i Italien) utforma ett äganderättsinstitut för våningar. Det är vidare ganska lätt att främja egnahemsbyggandet. Det är inte heller särskilt svårt att utforma en inlösningsrätt till de nu hyrda våningarna i de sk allmännyttiga bostadsföretagens hyreshus. Bostadsrättslägenheterna bör tillsvidare betraktas som acceptabla ur ägardemokratisk synpunkt. Men det kan väl tänkas, att det med tiden ter sig riktigt att skapa juridiska möjligheter för bostadsrättslägenheter att omkonstrueras till ägarvåningar.

Allt detta kan lagstiftningsvägen göras tämligen snabbt – säg på ett par, tre år. Men om sådana reformer inte skall bli slag i luften, måste man ge sig på något i praktiken ofantligt svårt och tidskrävande, nämligen att drastiskt reducera den övervägande socialistiska bostadsförvaltande byråkrati, som växt upp här i landet under de senaste tjugo åren. Denna byråkrati sitter nu tämligen ostörd av offentlig kontroll eller ens insyn förskansad i otaliga kommunala bolag och stiftelser. Varje grupp av sådana potentater kommer att slåss till det yttersta för att bevara det egna lilla imperiet. Eftersom dessa företag utgör en omistlig försörjnings- och maktbas för det socialdemokratiska etablis-

manget, kan man vänta en lång och seg maktkamp överallt ute i kommunerna, när hyresgästerna vill begagna sig av en lagstadgad inlösningsrätt. En nödvändig förutsättning för att politiskt starkare krafter, som vill förverkliga ägardemokratien, skall få se sina intentioner genomförda är att det nuvarande systemet med i praktiken hemligt arbetande kommunala bostads- och produktionsbolag (eller stiftelser) avskaffas. Under den övergångstid dessa företag existerar i avvaktan på inlösen av hyresgästerna, bör de rättsligen vara konstruerade som kommunala enheter, vilkas handlingar är offentliga och vilkas förvaltning står under samma (fortfarande tyvärr bristfälliga) kontroll som andra kommunala organ.

En följd härav kan bli att det privata ägandet till flerfamiljshus – affärsverksamhet i fastighetsförvaltningens form – med tiden blir reducerat. Har man sagt A får man säga B, dvs hyresgästernas inlösningsrätt måste också gälla hyresfastigheter i enskild ägo. Men ett icke ringa utrymme för sådan privat fastighetsförvaltning kommer sannolikt att bestå. Alla människor kommer inte att vilja äga sina våningar. Redan behovet av ett bostadsbestånd av hyresfastigheter, som garanterar erforderlig rörlighet och flexibilitet på bostadsmarknaden, kommer förmodligen alltför att kräva en betydande tillgång på sådana hus och därmed fortfarande skapa väsentliga och ekonomiskt viktiga uppgifter för den enskilt ägda produktionen och förvaltningen av hyreshus. Däremot skall, som sagt, det allmänna icke ägna sig åt

sådan verksamhet, som innebär permanent ägande och förvaltning av bostadsfastigheter. Å andra sidan är det alltid nyttigt med konkurrens. Alltså bör kommunerna väl få fortsätta att producera bostadshus, men då i en konkurrens på lika villkor med de privata producenterna.

Det kan tilläventyrs behöva tilläggas, att så omfattande ingrepp faktiskt är nödvändiga för att bryta den pågående socialiseringen av bostadsmarknaden. Utom de värden ägardemokratin i sig själv innebär ifråga om medborgarnas ökade direkta inflytande på sin bostadssituation och deras utbildning i uppgiften att själv förvalta fast egendom uppnår man den allmänpolitiska vinningen att reducera basen för den socialistiska byråkratin. Det nuvarande socialistiska bostadsetablissemanget med dess föga dolda samspel mellan socialiststyrda bostadsbolag och lika socialiststyrda hyresgästföreningar är på längre sikt en fara för den politiska demokratin. Den av socialdemokraterna uppenbart eftersträfvade totala socialiseringen av tomtmarken och bostadsmarknaden skulle ge

upphov till en ofantlig parasiterande byråkrati med maktpolitiska funktioner. Redan i dag är en av socialdemokraternas största politiska tillgångar det stora antalet socialdemokratiska yrkespolitiker inom den ekonomiskt-politiska delen av deras maktapparat. Ekonomiskt viktigast är emellertid apparatens förankring inom bostadsmarknaden. Får denna apparat svälla ut på det sätt socialdemokraterna vill – och Parkinsons lag inbjuder till – blir den ett starkt fäste för ett kommande statsbärande parti. Ty dessa byråkrater har vid sidan av sin tjänst uppgiften att vara ett slags politiska reservofficerare, med skyldighet att gå i fält vid valen eller när andra politiska aktioner så kräver.

Ägardemokratin förverkligande på fastighetsägandets område är både en utväg ur dilemmat kapitalism-socialism och ett skydd för den politiska demokratin.

Som vi skall få se är detsamma förhållandet med ägardemokratin funktion på företagsägandets område. Men det är en annan historia, och till den skall jag återkomma.